

TRUYỀN THUYẾT PHẠM NHAN VÀ KIỂU TRUYỆN VỀ ÁC THẦN CỦA NGƯỜI VIỆT

Đoàn Thị Ngọc Anh
Khoa Ngữ văn và Khoa học xã hội, Trường Đại học Hải Phòng
Email: anhdt@dhhp.edu.vn

Ngày nhận bài: 21/3/2023

Ngày PB đánh giá: 26/4/2023

Ngày duyệt đăng: 05/5/2023

TÓM TẮT: Trong thể loại truyền thuyết chúng ta thấy bên cạnh những truyền thuyết về phúc thần còn có một mảng truyền thuyết về những nhân vật phản diện, những ác thần, tà thần. Mảng truyện về ác thần này chưa được thực sự quan tâm, nghiên cứu. Phạm Nhan là một nhân vật phản diện trong truyền thuyết, là ác thần trong thế giới thần linh của người Việt. Chúng tôi tìm hiểu truyền thuyết về Phạm Nhan đặt trong sự tương quan với kiểu truyện về ác thần của người Việt cho thấy sự đa dạng, đa sắc màu trong văn học, văn hóa dân gian, từ đó có cái nhìn đối chiếu với những truyền thuyết về phúc thần.

Từ khóa: Truyền thuyết, kiểu truyện, ác thần.

THE LEGEND OF PHAM NHAN AND THE TYPES OF STORY ABOUT EVIL GODS IN VIETNAM'S FOLKLORE

ABSTRACT: In the genre of legends, it is easy to find a common motif of legends about villains and evil gods beside the legends of holy gods and still been ignored and incomprehensively studied. Pham Nhan is a legendary villain, an evil god in the spirit world of the Vietnamese. The authors carried out this study on the legend of Pham Nhan in correlation with the type of story about the evil gods in Vietnam's folklore to be clearly seen the diversity and variousness of its folklore and literature, toward forming a comparative view with the legends of holy gods.

Keywords: legend, the type of story, evil gods.

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Truyền thuyết là một thể loại hấp dẫn trong văn học dân gian bởi tính chất vừa huyền bí lại vừa gắn liền với các yếu tố lịch sử. Sự kết hợp giữa những yếu tố vừa hư vừa thực tạo nên một bầu không khí linh thiêng gắn liền với sinh hoạt văn hóa tín ngưỡng của dân gian. Truyền thuyết Phạm Nhan lại mang một hình hài và sắc vị khác hẳn với những truyền thuyết lịch sử xưa nay. Bởi hình tượng nhân vật vốn là tên tướng giặc xâm lược, sau này lại trở thành ác thần trú ngụ khắp nơi trên mỗi miền đất Việt để tác oai, gây họa. Truyền thuyết về Phạm Nhan và kiểu truyện về ác thần của người Việt mang đến một màu sắc mới trong nghiên cứu về truyền thuyết của người Việt. Nhân vật Phạm Nhan thuộc một tuyến khác trong hệ thống nhân vật truyền thuyết của người Việt - tuyến nhân vật phản diện. Chúng tôi mạnh dạn đặt chân vào địa hạt mới trong nghiên cứu về truyền thuyết là tìm hiểu về nhân vật phản diện để thấy được một diện mạo truyền thuyết dân tộc đa sắc màu hơn.

2. TỔNG QUAN NGHIÊN CỨU

Theo Từ điển Văn hóa dân gian: “Thần ác là những thần chủ trì cái xấu, làm hại người đời, gọi là tà thần hoặc hung thần” [5, 494].

Tìm hiểu về tình hình nghiên cứu của đề tài, chúng tôi đã lược sử những công trình trước nay trên thế giới và ở Việt Nam có nghiên cứu về ác thần và lịch sử nghiên cứu về Phạm Nhan. Tìm hiểu lịch sử nghiên cứu về ác thần, chúng tôi thấy khái niệm ác thần đã có từ xa xưa trong lịch sử loài người, tín ngưỡng thờ ác thần đã tồn tại khá lâu trong đời sống văn hóa dân gian. Tuy nhiên, ác thần chưa được tác giả nào quan tâm, nghiên cứu như một đối tượng độc lập. Tìm hiểu về ác thần giúp chúng tôi có cái nhìn toàn diện về đời sống văn hóa tín ngưỡng Việt, trong đó Phạm Nhan là một hiện tượng tiêu biểu. Nhà nghiên cứu Trần Quốc Vượng bàn về tên gọi Phạm Nhan cho rằng nhan có nghĩa là ma quỷ dưới nước. Trong các tài liệu sách Việt Điện u linh tập lục toàn biên, Trần triều Hưng Đạo Đại Vương của Hồ Đức Thọ, Việt điện u linh của Lý Tế Xuyên và Công dư tiệp ký của Vũ Phương Đề có đề cập đến hành trạng nhân vật và đôi điều lí giải về hiện tượng Phạm Nhan trong văn hóa tín ngưỡng dân gian. Lược sử nghiên cứu về Phạm Nhan, chúng tôi thấy các ý kiến đều ở dạng những bài viết riêng lẻ, và những nhận định rời rạc. Truyền thuyết Phạm Nhan chưa được nghiên cứu như một đối tượng độc lập và có tính hệ thống. Bài viết đặt truyền thuyết Phạm Nhan trong kiểu truyện về ác thần của người Việt để nghiên cứu.

3. NỘI DUNG NGHIÊN CỨU

3.1. Truyền thuyết về Phạm Nhan

Về nhân vật Phạm Nhan, truyền thuyết nhắc tới với các danh xưng như: Phạm Nhan, Nguyễn Bá Linh, Nguyễn Nhan. Phổ biến nhất, khi nhắc tới nhân vật này là tên gọi Phạm Nhan.

Phạm Nhan có lẽ xuất hiện cùng thời điểm với Đức Thánh Trần Hưng Đạo, được truyền thuyết lưu lại: “Vào thời kì đầu của nhà Trần, ở đất Nam Định có một người tên là Nguyễn Sĩ Thành đã chết, tự nhiên sống lại kể chuyện ở trên trời rằng: ở vùng Đông Triều tỉnh Hải Dương có người con gái họ Nguyễn, vợ của một thương khách ở Phúc Kiến, mơ thấy giao hợp với giao long, đẻ ra một kẻ về sau sẽ gây loạn ở đất nước ta. Thương đế nghe tin, bèn cho Thanh Tiên đồng tử xuống phương Nam trừ họa giúp dân lành. Thanh Tiên đồng tử đầu thai làm con của An Sinh Vương Trần Liễu và Thiệu Đạo quốc mẫu, xuống trần được đặt tên là Trần Quốc Tuấn. Còn mỗi hiềm họa của dân tộc, do người con gái họ Nguyễn sinh ra kia chính là tên giặc Phạm Nhan. Cùng là môtip nằm mộng nhưng hai con người, hai số phận và tính cách khác nhau. Một kẻ sinh ra đã là nghiệt chủng, được báo trước sẽ gây họa cho nước Nam, một người sinh ra để kinh bang tế thế làm

rạng rỡ cho nước nhà. Đức Thánh Trần ra đời sau giấc mơ của một vị quốc mẫu khi thấy một đồng tử mặc áo xanh xin nguyện đầu thai làm con và giấc mơ của một đạo sĩ khi chiêm tinh thấy có sao rơi về phương Nam. Còn Phạm Nhan ra đời sau giấc mộng giao hợp với giao long của người con gái họ Nguyễn, là vợ của một thương khách người Phúc Kiến.

Hành trạng của nhân vật truyền thuyết có liên quan mật thiết đến đặc điểm xuất thân. Phạm Nhan ngay từ khi sinh ra đã được dự báo là kẻ xấu, gây nhiều nhượng phiến hà cho đất Nam. Từ sự ra đời kì lạ đến khi lớn lên, trưởng thành và chết đi của nhân vật Phạm Nhan đều cho thấy những biểu hiện của đứa trẻ ngỗ nghịch, của kẻ bán nước hại dân, của ác thần ám ảnh trong dân gian. Nguyễn Bá Linh có một tuổi thơ tại quê mẹ không mấy bình yên, ngay từ bé đã có tính xấu là thích rình con gái trong làng xóm. Bá Linh lớn lên là một đứa trẻ ngỗ nghịch, cả dân làng đều không ưa. Rồi Linh bỏ đất Việt, sang Trung Hoa, dùi mài kinh sử, thi đỗ tiến sĩ. Lâu năm chuyên tâm nghiên cứu chước thuật, phù phép ma quỷ, luyện khí, luyện công, Linh có tài biến hóa khôn cùng. Khi vào trong cung chữa bệnh, Linh đã dùng tà thuật chuyên thôi miên các cung nữ làm chuyện dâm ô, vẽ bùa, vẽ các hình thù kì quái lên chỗ

kín cung nữ, sờ soạng trong đêm tối, thông dâm một lúc với nhiều người. Lờ đờ đại những hình thù kì quái trên thân thể cung nữ lan đi, việc dâm ô lộ ra. Một đạo sĩ cao tay được bí mật nhập quách thành. Sau ba sáu ngày hết một kỳ Địa sát, Bá Linh bị phát giác. Triều đình chiếu tội trăm quyết. Linh cầu xin vua Nguyên cho đáo công chuộc tội.

Linh tâm rảnh, hẳn vốn sinh ra ở nước Việt, thông thạo tiếng người lương dân, nhận rõ đường đi ngõ ngách, xin nhận làm hướng đạo cho quân Nguyên. Hốt Tất Liệt chấp thuận cho Linh tham gia vào quân của Ô Mã Nhi, Phàn Tiếp, Tích Lệ Cơ, sang xâm lăng Đại Việt để có cơ lập công. Lại còn cho Linh tùy ý dùng tà thuật, cốt là trừng trị được dân chúng nước sở tại.

Linh đi, cầm lửa trong tay, mang nước phép đen trong bầu, rước voi về giày má tổ. Linh dẫn đoàn quân thủy xâm lăng dọc theo đường mép biển Đông, tiến vào đánh phá Đại Việt. Binh thuyền giặc tiến qua cửa Vạn Ninh, Móng Cái, rồi vào đến cửa An Bang, Quảng Yên. Linh tận sức giúp đội quân viễn chinh, dùng tà thuật gây thật nhiều tội ác.

Như vậy, hành trạng của nhân vật Phạm Nhan gắn liền với những chiêu trò kì quái với phụ nữ, và những tà thuật được sử dụng để hại người. Dầu mang dòng máu Việt song lại làm

hướng đạo dẫn đường cho quân xâm lược, Phạm Nhan trở thành giặc của dân tộc ta. Những đặc điểm hành động, cuộc đời của nhân vật Phạm Nhan hoàn toàn phù hợp với dự báo về sự ra đời kì lạ của một nhân vật sẽ gây loạn cho đất nước.

Thông thường nhân vật trong truyền thuyết sau khi chết đều trở nên bất tử. Dân gian mong muốn họ sẽ hòa mình vào hồn thiêng sông núi để vẫn tiếp tục theo dõi và nâng đỡ cho những ước mơ của mình. Tuy nhiên, với Phạm Nhan, sự tái sinh của nhân vật này lại gieo đau đớn, bất hạnh cho con người. Phạm Nhan là một kẻ khi sống là giặc, khi chết hóa tà chuyên làm việc ác. Hung Đạo Vương đã bắt và diệt được tên giặc Phạm Nhan trong trận Bạch Đằng. Hình phạt trăm thành ba đoạn là sự trừng trị xứng đáng cho những tội ác của nhân vật này. Nhưng sau khi chết, cái ác đó không mất đi mà thêm một lần nữa vẫn tái sinh để gây hại cho nhân gian. Ba phần thân xác của Phạm Nhan bị chia rẽ ba nơi: một đoạn vớt xuống đất, một xuống sông và một lên núi. Cái chết không toàn thân của kẻ giặc, sau này được dân gian truyền nhau về sự tái sinh của ba đoạn thân xác đó. Đoạn vớt lên rừng biến thành con vắt, đoạn xuống sông thành con đĩa, và sau cùng đoạn

trên đất là con muỗi. Cả ba con vật đều là loài hút máu người. Ba loài vật này là sự hình dung trong kinh ghét, oán hận của nhân dân về kiếp tái lai của Phạm Nhan.

Đặc biệt sau khi chết, Nguyễn Bá Linh trở thành khắc tinh của những người phụ nữ Việt. Truyền thuyết kể: Khi biết chắc không thể thoát khỏi trước thần uy của Hung Đạo Vương, hắn có hỏi: phải cho tôi ăn gì? Hung Đạo Vương vô cùng tức giận đã nói “Cho mi ăn máu đẻ của đàn bà”. Vì thế sau này hồn Bá Linh đi khắp cả nước, gặp người đàn bà nào đẻ, thờ ngủ với, hễ người nào phạm phải vía của Bá Linh thì sẽ bệnh tật ốm đau mãi, uống thuốc không khỏi. Sự tái sinh của nhân vật này không chỉ ở những loài hữu hình như vắt, đĩa, muỗi mà còn ở dạng vô hình mà dân gian vẫn gọi là quỷ Phạm Nhan. Đã hơn bảy thế kỉ trôi qua mà hình bóng của con quỷ đội lốt người ấy vẫn lẩn quất đâu đây trong những mảnh đời bất hạnh, tại những xóm làng của người Việt. Căn bệnh mang tên Phạm Nhan trở thành nỗi ám ảnh đến ghê người của người phụ nữ. Phạm Nhan khi sống là tên giặc hại nước hại dân, kiếp tái sinh lại là một loài quỷ hút

máu người không tanh. Tội ác của Phạm Nhan khiến trời đất không dung, lòng người phẫn nộ. Tuy nhiên thiện luôn luôn thắng ác, chính ắt sẽ diệt tà. Tay kiếm của Hung Đạo Vương từng chém đứt Phạm Nhan thành ba mảnh, thì hình tượng Đức Thánh Trần cũng sẽ át vía được kẻ ác thần tội lỗi này. Với những người mắc phải căn bệnh Phạm Nhan quái ác đến kêu cầu ở đền Vạn Kiếp - đền thờ Trần Hưng Đạo, đem chiếu mới đổi lấy chiếu cũ ở đền về để nằm và lấy tàn hương ở trong đền hòa nước uống thì sẽ khỏi bệnh.

Truyền thuyết Phạm Nhan thuộc kiểu truyện về ác thần - một kiểu truyện độc đáo của thể loại truyền thuyết. Truyền thuyết về ác thần nói chung, truyền thuyết về Phạm Nhan nói riêng có những đặc trưng khác biệt với truyền thuyết về phúc thần.

3.2. Khảo sát truyền thuyết về ác thần

Sự kết nối giữa truyền thuyết và tín ngưỡng dân gian đã giúp chúng tôi có cơ sở đi tìm những thần linh được coi là ác thần trong dân gian. Căn cứ vào những hành vi gây ác của thần, chúng tôi lập bảng hệ thống các ác thần được tập hợp lại trong vô số thần linh của người Việt.

**Bảng 1. Bảng thống kê tên ác thần trong truyền thuyết
và những hành vi gây ác**

STT	Tên thần	Hành vi gây ác
1	Phạm Nhan	Phạm Nhan khi sống là tướng giặc, khi chết quấy nhiễu hành hạ người dân, đặc biệt với những người phụ nữ, nếu phạm phải vía Phạm Nhan thì sẽ ốm đau, gặp phải nhiều bất trắc trong và sau khi sinh nở.
2	Thần Xương Cuồng	Cây lớn thành tinh thường thay ánh đổi dạng, rất dũng mãnh, có thể giết hại người vật. Biến hóa khôn lường, thường ăn thịt người (2)
3	Ngư tinh	Con tinh Ngư xà (còn gọi là Ngư tinh) dài hơn năm mươi trượng, chân nhiều như chân rết, biến hóa vạn trạng, linh dị khôn lường, khi đi thì ầm ầm như mưa, lại ăn thịt người nên ai cũng sợ (2)
4	Hồ tinh	Đất Long Biên có hòn núi đá nhỏ, dưới núi có huyết, có con cáo chín đuôi sống hơn nghìn năm, có thể thành yêu quái, biến hóa vạn cách, thành người hoặc thành quỷ, đi khắp nhân gian (2)
5	Thủy tinh	Thủy tinh vì nổi oán hờn không lấy được Mị Nương (con gái vua Hùng thứ mười tám) mà oán nặng thù sâu với Sơn tinh. Kể từ đó hằng năm cứ vào tháng 6, tháng 7 âm lịch Thủy tinh lại hô mưa, gọi gió, làm thành giông bão, gây nên những trận lụt lớn nhấn chìm không biết bao nhiêu nhà cửa, làm mùa màng thất bát, gây nên những khổ ải cho nhân dân.
6	Thần sông Độc	Nếu những khách buôn đi qua không sửa đồ lễ cúng tế thần sông thì buồm, cột, chèo, lái chẳng cái gì còn, thậm chí còn bỏ mạng nơi bến sông (3)

7	Thỏ thần	Thỏ thần có quyền to và rất hung ác. Lão sai yêu nước, yêu gió, yêu lửa hoành hành quấy nhiễu khắp nơi. Lão đi đến đâu người vật tan tác đến đấy (3)
8	Ông Cụt	Từ khi ông Cụt đến ở Gành Bợ thì nước ở đây tự nhiên réo lên ầm ầm, thuyền bè đi lại rất khó khăn. Vào những hôm trời, ông Cụt lại nổi lên. Đầu ông Cụt nhô lên cao ba bốn thước, to như cái thúng cái lớn. Ông Cụt nổ sóng đánh đắm thuyền qua lại. Theo lệ thường, ngày xưa cứ mỗi năm ông Cụt bắt một người để ăn thịt (4)
9	Thần yêu hồ	Làng Ngọc Cục huyện Bình Giang - Hải Dương khi xưa truyền rằng có tục thờ yêu hồ. Mỗi năm thần sẽ ăn thịt một người. Dân làng phải bắt một người làm vật hi sinh để cúng thì mới đổi lại một năm bình yên (4)
10	Thần trẻ con	Sau khi bị ngỗng đuổi ngã xuống hồ chết, thần trẻ con hiển linh làm thần làng. Một năm cả làng sinh ra ốm đau, không được yên, phải mời thầy cúng về cúng thần mới được yên (4)
11	Bà chúa Ngựa	Bà Chúa có tính cực dâm, hề gặp đàn ông là tư thông, mà không ai đáp ứng xuê được lòng dục (4)
12	Cao Biền	Cao Biền sau khi chết hóa thành yêu tinh có phép thuật cao cường, thường hại những người đi đường. Nó thường hiện hình giống người con gái trong cung, ăn mặc rất đẹp, có khi lại hóa thành đứa trẻ hay bà lão ngồi bên đường lừa và hại người qua lại (4)
13	Ba tên giặc Tàu	Ba tên giặc Tàu chết trong trận đánh của tướng quân Trần Hưng Đạo tại vùng đảo Hà Nam - Quảng Ninh. Một năm đã làm cho dân làng bị dịch bệnh, sau dân làng phải mời thầy cúng tế cho ba vong hồn đó mới khỏi bệnh.

14	Ngô Bát Ngạo	Ngô Bát Ngạo là một con quý thường lẫn quất ở các thôn cùng ngõ hẻm xứ Nghệ. Hắn vốn là người Tàu, mắc bệnh mê gái, bị vua Tàu chém đầu. Chết rồi, trở thành một con quỷ cụt đầu, hắn lò mò trốn sang Việt Nam để tìm người đẹp.
15	Giặc Tàu họ Ngô	Tên ma Tàu hãm hại những người phụ nữ đẹp. Nửa đêm lên vào ngủ cùng những người phụ nữ đẹp. Rồi những người phụ nữ đẹp ấy mắc bệnh, người thì hóa điên, hóa dại, người thì ốm liệt giường, không thuốc thang nào chữa được.
16	Sầm Nghi Đống	Sầm Nghi Đống là một tướng của nhà Thanh, từng dẫn quân tiến đánh và đóng chiếm tại thành Thăng Long. Sau bị quân Tây Sơn đánh bại và thắt cổ tử tiết ở núi Loa.
17	Ma ả đào	Hồn người ả đào nương tựa cây đa sau chùa để làm ma quấy khách. Người nào tuổi trẻ, đẹp trai, đi qua đây thường ốm đau mà chết.
18	Ma chú Khách người Tàu	Hẽ trong làng có phụ nữ nào sinh nở mệt mỏi, yếu bóng vía là ban đêm mơ thấy một người đàn ông cao lớn, mắt lồi trố, răng to và trắng nhợt, đến hiếp dâm. Nhiều phụ sản kinh sợ, không dám ngủ một mình, bắt chồng con phải ngủ cùng giường. Chú Khách có thói hoang dâm.
19	Anh học trò Dâm	Anh học trò Dâm một lần đi dò trêu gái, rồi bị người ta đuổi mà trượt ngã xuống sông. Sau ngày anh chết ít lâu, những vụ chết đuối, đắm đò, đắm thuyền ở khúc sông có bến đò luôn luôn xảy ra.
20	Quỷ thân cụt đầu	Ở vùng Việt Tiến - Vĩnh Bảo - Hải Phòng có một bóng thần cụt đầu, thoát ẩn thoát hiện trong làng gây nên

		những đau thương chết chóc. Hễ thần gặp trẻ thì dim trẻ chết đuối, gặp phụ nữ thì giở thói dâm dục; gặp người già thì làm họ đau ốm, bệnh tật.
21	Hà bá bên bến sông Hóa	Bên bến đò làng Sưa nay là xã Vĩnh Long - Vĩnh Bảo - Hải Phòng tương truyền có vị thần sông rất dữ tợn. Mỗi lần thần giận dữ làm mưa to gió lớn, hắt võ đê, nhân dân khổ hạnh vô cùng. Đặc biệt mỗi năm bên bến sông đó thần đều bắt đi một người. Sau này nhân dân làm miếu, lập đàn cầu thần mới thấy bình yên.
22	Thần chết	Thần chết là do con người tưởng tượng, nhân cách hóa về cái chết thành một thực thể sống, có khả năng hiểu biết và nhận thức còn gọi là tử thần hay thần chết. Người phương Tây miêu tả thần chết như một bộ xương người cầm lưỡi hái lớn, mặc áo choàng đen hoặc đôi khi là một bộ trang phục bằng vải liệm trắng. Người Trung Quốc gọi thần này là Diêm Vương - vị thần có quyền năng chấm dứt sự sống của bất kì người nào. Người Nhật Bản gọi là Shinigami. Người Việt gọi là thần chết. Thần chết vị thần chủ trì cái chết gây đau thương, mất mát cho con người.
23	Thần hổ và ma trành ở Thanh Hóa	Theo truyền thuyết ở Thanh Hóa khi một người bị hổ ăn thịt sẽ biến thành ma trành. Ma trành có hình dạng như con người. Nếu là phụ nữ thì thường là rất đẹp. Ma trành luôn đi theo con hổ và phục dịch nó như kẻ hầu người hạ. Ma trành thường làm công việc dụ dỗ người đi lạc vào rừng sâu, để hổ ăn thịt người đó.

Bảng thống kê hệ thống ác thần mà chúng tôi đã tập hợp cho thấy một diện mạo thần linh hết sức phức tạp và đa dạng. Tuy chưa phải đầy đủ, mới chỉ dừng lại ở bước thống kê ban đầu qua những nguồn tư liệu và quá trình điền dã được, nhưng những ác thần trên đủ để chúng tôi phác thảo một đời sống tín

ngưỡng đặc biệt của người Việt, cũng như sự phong phú về chủ đề trong truyền thuyết dân gian Việt Nam.

3.3. Sự tương quan giữa kiểu truyện về ác thần của người Việt với truyền thuyết Phạm Nhan

Nghiên cứu truyền thuyết Phạm Nhan trong mối quan hệ với kiểu truyện về ác thần từ góc độ so sánh cũng đồng nghĩa với việc thừa nhận tính cùng loại của kiểu truyện như một hiện tượng văn hóa, có khả năng lan truyền rộng khắp. Cùng phản ánh một đối tượng là nhân vật phản diện các truyện kiểu này chứa đựng những nội dung có những nét tương đồng với nhau.

Về nhân vật:

Nhân vật chính trong truyền thuyết Phạm Nhan cũng như trong các truyện về ác thần đều mang bản chất xấu xa, độc ác. Các kiểu nhân vật: nhân vật là vật hoặc người hóa thành tinh, nhân vật là những người chết bất đắc kỳ tử, những vong hồn lang thang cơ nhỡ, nhân vật là những thần có tính dâm, nhân vật là những tên giặc hoặc tướng giặc, nhân vật là người nước ngoài (người Tàu). Những nhân vật phản diện này được khắc họa là những kẻ ác độc, có sức mạnh hung dữ, sẵn sàng hại người hại vật. Bản chất của kiểu nhân vật này là ác. Hành động nhân vật được bộc lộ tương đối rõ ràng. Những loại người, kiểu người khác nhau được

khắc họa ở mức độ cao nhất những nét bản chất loại hình được soi chiếu theo quy chuẩn về cái ác, cái xấu nên cũng hiện ra trước mắt chúng ta với nét đặc tả chân thực nhất.

Về cấu tạo cốt truyện:

Trong các kiểu nhân vật phản diện mà chúng tôi thống kê được có nguồn gốc và đặc điểm khác nhau có thần có nguồn gốc từ tự nhiên, có thần xuất thân từ con người nhưng đều giống nhau ở một điểm đó là sự gây hại cho con người. Cốt truyện về các nhân vật ác này được diễn tiến theo ba chặng: chặng thứ nhất là sự xuất hiện kì lạ của nhân vật, chặng thứ hai là hành trạng bất thường, đặc tính xấu xa của nhân vật, chặng cuối cùng trong cuộc đời nhân vật là sự tái sinh, gây họa. Truyền thuyết Phạm Nhan và các truyện thuyết trong kiểu truyện về ác thần đều giống nhau ở chặng tái sinh, gây họa của nhân vật. Một trong những đặc điểm căn bản của các ác thần đó là tính chất gây hại cho con người. Cốt truyện tập trung vào cuộc đời và hành trạng gây ác của các nhân vật phản diện.

Về môtip:

Kiểu truyện là một tập hợp những truyện kể có những môtip cùng loại hình. Qua khảo sát chúng tôi thấy kiểu truyện về ác thần có các dạng môtip: môtip ra đời kì lạ, môtip người, vật hóa thành tinh; môtip về tính dâm; môtip

quý không đầu; môtip đống môi đùn mộ; môtip tái sinh gây họa; môtip phù thủy sử dụng phù phép; môtip báo mộng. Các môtip này tồn tại trong kiểu truyện về ác thần nhằm làm rõ bản chất xấu xa, độc ác của nhân vật. Trong một kiểu truyện có nhiều môtip nhưng không nhất thiết mỗi truyện trong kiểu truyện đó phải có đủ các môtip chung. Trong số những truyền thuyết mà chúng tôi khảo sát được về các nhân vật ác thần không phải truyền thuyết nào cũng bao hàm đầy đủ các môtip nêu trên. Mỗi cốt truyện khác nhau chỉ gặp nhau ở một hoặc một vài môtip, trong đó có những môtip nòng cốt giữ vai trò quan trọng trong cốt truyện.

Môtip về sự tái sinh, gây họa là môtip liên quan trực tiếp đến hành động của ác thần. Kiểu truyện về ác thần nhất thiết phải có một môtip liên quan đến thần ác gây họa. Đó chính là cốt truyện tối thiểu. Một cốt truyện tối thiểu có thể chỉ gồm một môtip quan trọng nhưng có một cấu trúc trọn vẹn và tên của truyện thường chính là tên của môtip quan trọng đó. Ngoài môtip nòng cốt là môtip tái sinh, gây họa, trong kiểu truyện về ác thần còn có các môtip quan trọng liên quan đến cuộc đời và bản tính xấu xa của nhân vật như môtip về tính dâm, môtip phù thủy sử dụng phù phép cùng với sự lồng ghép, đan xen một số môtip

phụ tạo ra những kết cấu phức tạp, độc đáo của truyện về ác thần.

Truyền thuyết Phạm Nhan có sáu môtip trong đó ba môtip liên quan trực tiếp đến hành động của nhân vật ác thần Phạm Nhan là môtip về tính dâm, môtip tái sinh gây họa, môtip phù thủy nuôi âm binh. Ba môtip này có mặt ở hầu hết các truyền thuyết về Phạm Nhan với tần số xuất hiện dày đặc nhằm khắc họa tính cách xấu xa, bản chất đê hèn của nhân vật. Những truyện cùng kiểu về ác thần với truyền thuyết Phạm Nhan có ít môtip hơn, trong mỗi truyện chỉ có một hoặc hai môtip căn bản làm nổi bật nội dung cốt truyện. Các truyện về Ngư tinh, Mộc tinh, Hồ tinh có môtip nổi bật là người, vật hóa thành tinh, cây sống lâu đời tu luyện hóa thành tinh, con ngư xà sống lâu năm cũng hóa tinh, con cáo sống hơn nghìn năm tuổi có thể hóa yêu tinh... Khi đã hóa tinh những nhân vật này có khả năng biến hóa khôn lường, rất dững mãnh có thể giết hại người và vật. Truyền thuyết về miếu bà chúa Ngựa, tên giặc Tàu họ Ngô, truyền thuyết về Ngô Bát Ngạo, Ngô Văn Trọc, sự tích Trâm một linh thần ở Nghệ An, sự tích mã chú Khách ở Thanh Nộn có môtip nòng cốt là môtip về tính dâm. Ác thần trong các truyền thuyết này gặp nhau ở bản tính dâm đăng, thói dâm và những tật xấu của

nhân vật đã xui khiến những hành động làm hại người, hại đời. Hàng loạt những hiện tượng lạ xảy ra trong đời sống với những người phụ nữ, đặc biệt đối với những người có nhan sắc là hệ quả của tính dâm do các ác thần này gây ra. Ác thần có tính dâm có thể đi khắp mọi nơi, lên vào bất cứ đâu để tư thông và hành hạ phụ nữ đến ốm đau, bệnh tật, người thì hóa điên, hóa dại, người thì ốm liệt giường, người thì tử phạm mà chết... Môtip sử dụng phép phù thủy để phù phép chỉ có ở những truyện liên quan đến người Tàu. Những Cao Biền, chú Khách người Tàu, Phạm Nhan đều là những người được học phép phù thủy từ Trung Quốc rồi sang nước Nam dùng bùa chú để trấn yểm long mạch chặn hết các mạch đất quý của nước Nam; sử dụng phép phù thủy để nuôi dưỡng âm binh phục vụ cho những mục đích bất chính của mình. Truyện thuyết về các tên tướng giặc phải bỏ mạng nơi đất khách quê người, cảm thấy tử phạm khi không được thờ cúng thường báo mộng cho người dân để thực hiện một cuộc trao đổi. Những ác thần này thường làm cho người dân tại những địa phương mà hồn còn lẫn quất bị bệnh tật, ốm đau, chết chóc khiến nhân dân kinh hãi trước tai ách do thần gây ra buộc phải thờ cúng ác thần để mong mang lại sự bình an cho mình.

Truyện thuyết Phạm Nhan trong tương quan so sánh với những truyện cùng kiểu của người Việt có nhiều dấu hiệu thể hiện tính chất loại hình trên các phương diện: nhân vật, cốt truyện, môtip. Có thể xem đây là một hiện tượng văn học độc đáo, nảy sinh và phát triển dưới sự tác động của các yếu tố lịch sử, văn hóa. Kiểu truyện tập trung vào một loại nhân vật phản diện có liên quan mật thiết tới đời sống văn hóa, tín ngưỡng của nhân dân. Truyện thuộc tiểu loại truyền thuyết tín ngưỡng hay truyền thuyết tôn giáo như một số nhà nghiên cứu đã phân loại. Kiểu truyện về ác thần không nhằm mục đích tôn vinh các biểu tượng lịch sử mà dựa trên nhu cầu tâm lý về sùng bái lực lượng siêu hình và khát vọng giải mã những hiện tượng bí ẩn của đời sống. Khi con người khó có thể nắm bắt và làm chủ vận mệnh của mình, họ nghĩ luôn có một thế lực nào đó ám ảnh, làm hại họ và để thay đổi được điều đó họ tìm đến với thế giới tâm linh huyền bí để lí giải những hiện tượng lạ diễn ra trong đời sống của con người.

4. KẾT LUẬN

Nhân vật Phạm Nhan trong truyền thuyết là nhân vật phản diện. Hình tượng nhân vật được tác giả dân gian xây dựng vừa thực vừa hư, vừa thần bí vừa có sức ảnh hưởng lớn trong sinh hoạt văn hóa cộng đồng. Hình tượng

Phạm Nhan trong truyền thuyết là một hiện tượng đặc biệt và hết sức phức tạp trong kho tàng văn học dân gian Việt Nam. Đặt truyền thuyết Phạm Nhan trong kiểu truyện về ác thần của người Việt, chúng tôi đã tìm kiếm, thống kê và phân loại ác thần được lưu truyền trong truyền thuyết của người Việt. Từ những đặc trưng riêng có tính chất loại hình về kiểu truyện này, giúp tác giả có cái nhìn so sánh giữa truyền thuyết dân gian về ác thần với truyền thuyết về phúc thần cũng như mối tương quan giữa truyền thuyết Phạm Nhan trong mạch truyện về ác thần của người Việt.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần Thị An (2014), *Đặc trưng thể loại và việc văn bản hóa truyền thuyết dân gian Việt Nam*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.

2. Nguyễn Đồng Chi (2015), *Kho tàng truyện cổ tích Việt Nam*, Nxb Trẻ, Thành phố Hồ Chí Minh.

3. Kiều Thu Hoạch (chủ biên) (2004), *Tổng tập Văn học dân gian người Việt, tập 4 (truyền thuyết)*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.

4. Kiều Thu Hoạch (chủ biên) (2004), *Tổng tập Văn học dân gian người Việt, tập 5 (truyền thuyết)*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.

5. Vũ Ngọc Khánh, Phạm Minh Thảo, Nguyễn Vũ (2002), *Từ điển Văn hóa dân gian*, Nxb Văn hóa thông tin, Hà Nội.

6. Phạm Thu Yển (1982), “Mối quan hệ giữa thể loại VHDG trong một số vùng văn hóa (khảo sát vùng văn hóa Liễu Đồi)”, Luận văn thạc sĩ.